

પ્રવચન નં. ૧૫ ગાથા-૧૨ થી ૧૩ ગુરુવાર, પોષ સુદ ૨, તા. ૧૨-૦૧-૧૯૬૭

‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ કૃત, ૧૨મી ગાથા, ૧૧ ગાથા પૂરી થઈ. ‘આગળ પુરુષાર્થસિદ્ધિનો ઉપાય કહેવા ઇચ્છે છે ત્યાં પ્રથમ પરદ્રવ્યના સંબંધનું કારણ કહે છે,...’ જીવને પરદ્રવ્યનો સંબંધ કેમ છે એ કારણ કહે છે. ‘જે જતાં જે કંઈ ઉપાય કરવામાં આવે છે તે કહે છે :-’ ત્રણ બોલ કહે છે. એક તો ‘પુરુષાર્થસિદ્ધિ-ઉપાય’ કહેવા ઇચ્છે છે, પરદ્રવ્યના સંબંધનું કારણ કહે છે તે ‘જે જતાં જે કંઈ ઉપાય કરવામાં આવે છે તે કહે છે’.

જીવકૃતં પરિણામં નિમિત્તમાત્રં પ્રપદ્ય પુનરન્યે ।

સ્વયમેવ પરિણમન્તેઽત્ર પુદ્ગલાઃ કર્મભાવેન ॥૧૨॥

અન્વયાર્થ :- ‘જીવના કરેલા રાગાદિ પરિણામને...’ જુઓ! અહીં જીવના કરેલા (એમ કહીને) અહીંથી ઉપાડ્યું છે. આગળ કહેશે, કર્મના કરેલા રાગને પોતાના માને તો મિથ્યાત્વ છે એમ કહેશે. સમજાણું? ૧૪મી ગાથામાં એમ કહેશે. કર્મકૃત ભાવ. અહીં કહે છે જીવકૃત. અહીં તો જીવ પોતે જ વિકાર પરિણામને કરે છે એથી અહીં શરૂ કરીએ છીએ. અને પછી તો એમ કહેશે, એ વિકાર પરિણામ નિમિત્તને આધીન થયેલી ઉપાધિ છે માટે ચૌદમાં કહેશે કર્મના કરેલા વિકારી ભાવને પોતાના માને તો તે મિથ્યાત્વભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? શું કહ્યું? કર્મકૃત. ૧૨મી ગાથામાં જીવકૃત ને ૧૪મી ગાથામાં કર્મકૃત (કહ્યું), બન્ને મૂળ પાઠ છે.

મુમુક્ષુ :- અનેકાંત છે.

ઉત્તર :- અનેકાંત એટલે? અહીં તો બીજું કહેવું છે કે વિકારી ભાવ તારા કર્યા, પરિણમે તો તું પરિણમે તો થાય, એમ કહે છે. પણ ૧૪ મી (ગાથા)માં એમ કહેશે કે, ભાઈ! વિકારી પરિણામ કાંઈ એનું મૂળ સ્વરૂપ નથી. એ વિકારી પરિણામ નિમિત્તને આધીન (થઈને થયેલા) ઉપાધિ કૃત્રિમ ક્ષણિક છે. એવા આત્મા ત્રિકાળ શુદ્ધ સ્વભાવમાં એને પોતાના માને તો એનું નામ જ વિપરીત અભિનિવેશ મિથ્યાત્વ કહેવામાં આવે છે. સમજાણું કાંઈ?

આ પહેલી વાત સિદ્ધ કર્યા પછી ત્યાં કહેશે. ઉપાધિભાવ એ વાસ્તવિક ચૈતન્યનો સ્વભાવ નથી. જ્ઞાનાનંદ ચૈતન્ય વીતરાગી સમરસી સ્વરૂપ, એનો એ વિકારીભાવ પુણ્ય-પાપ, મિથ્યાત્વ, રાગ-દ્વેષ એ કાંઈ એનો સ્વભાવ નથી. એનો સ્વભાવ નથી માટે તેને સ્વભાવની દૃષ્ટિ કરીને તેને તેનાથી રહિત મનાવવું છે તેથી તેને ત્યાં કર્મકૃત વિકાર કહેવામાં આવશે. સમજાણું કાંઈ?

અહીંયાં કહે છે, ‘જીવના કરેલા રાગાદિ પરિણામને...’ જીવના ‘કૃતં’ છે ને? જીવના કરેલા પુણ્ય ને પાપ, કામ ને ક્રોધ, મિથ્યાત્વ આદિ ભાવ. એવા ‘પરિણામને નિમિત્તમાત્ર...’

એવા પરિણામને 'નિમિત્તમાત્ર પામીને ફરી જીવથી...' એટલે પૂર્વના બંધાયેલા. આ તો નવા બંધાય એને માટે. 'ફરી જીવથી ભિન્ન અન્ય પુદ્ગલ સ્કંધ આત્મામાં પોતાની મેળ જ...' કર્મના સ્કંધો પોતાની મેળે જ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મરૂપે પરિણમે છે. પોતાની મેળે. જ્ઞાનાવરણીયપણે આત્મામાં એટલે જોડે, સંબંધરૂપે. આત્મામાં એટલે જોડે સંબંધરૂપે, સંબંધ બતાવવો છે ને અહીં તો? 'પ્રથમ પરદ્રવ્યના સંબંધનું કારણ...' (એમ કહીને) સંબંધ બતાવે છે. માથે એમ કહ્યું હતું ને? આત્મામાં આત્મા પોતે પોતાના સ્વભાવની શુદ્ધતાને ભૂલી રાગ અને દ્વેષને કરે છે એ રાગ-દ્વેષનું નિમિત્ત, સમય તો એ જ છે અને તે ક્ષણે કર્મ પુદ્ગલો પોતાની મેળાએ કર્મરૂપે પરિણમે છે. સમયનો ભેદ નથી કે આ નિમિત્ત છે માટે ત્યાં થયું. કાળભેદ નથી કાંઈ. સમજાણું કાંઈ?

જીવે રાગ-દ્વેષ કર્યા તે સમય જ કર્મ થવાનો છે. અહીં નિમિત્ત પામીને એટલે ત્યાં નિમિત્ત છે. અને કર્મ પુદ્ગલો એટલે વર્ગણા કર્મની છે એ કર્મરૂપે પરિણમે, સ્વયમેવ પરિણમે. જુઓ! પોતાની મેળે જ પરિણમે છે. રાગ-દ્વેષ છે એ એને પરિણમાવે છે, રાગ-દ્વેષ છે એ કર્મની પર્યાયને પરિણમાવે છે એમ નથી. સમજાણું કાંઈ? આગળ પરિણમાવશે એમ આવશે, હોં! હજી પાછું આગળ ગાથામાં હજી. શક્તિથી આગળ આવશે. બીજી વાત કરશે.

ટીકા :- "જીવકૃતં પરિણામં નિમિત્તમાત્રં પ્રપદ્ય પુનઃ અન્યે પુદ્ગલાઃ સ્વયમેવ કર્મભાવેન પરિણમન્તે" જીવે કરેલા જે રાગાદિ પરિણામ...' જીવે કરેલા જે રાગ ને દ્વેષ, પુણ્ય ને પાપ, શુભ ને અશુભભાવ. એમાં મિથ્યાત્વ પણ સાથે આવી જાય છે. 'તેને નિમિત્તમાત્ર પામીને...' નિમિત્ત એટલે તે કાળે ત્યાં રાગ-દ્વેષ છે, એટલું. તે જ કાળે, 'નવા અન્ય પુદ્ગલસ્કંધ સ્વયમેવ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મરૂપ થઈ પરિણમે છે.' સમજાણું? એને આ આત્માના રાગ-દ્વેષ કર્મરૂપે પરિણમાવતા નથી. સમજાણું કાંઈ?

ભાવાર્થ :- 'જ્યારે જીવ રાગદ્વેષમોહભાવે પરિણમે છે...' હવે મોહ-મિથ્યાત્વ નાખ્યો. જ્યારે જીવ પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી પરમાં સુખ-દુઃખ છે, પરને લઈને એવો મિથ્યાત્વભાવ અથવા પુણ્ય-પાપનો ભાવ મારો એવો જે મિથ્યાત્વભાવ અને ઈષ્ટ-અનિષ્ટમાં રાગ-દ્વેષનો ભાવ, એ ભાવે જ્યારે આત્મા પર્યાયપણે (પરિણમે છે), ભાવ એટલે પર્યાય, એ પર્યાયપણે જ્યારે જીવ થાય છે, 'પરિણમે છે ત્યારે તે ભાવોનું નિમિત્ત પામી,...' નિમિત્ત પામીનો અર્થ કે તે કાળે ત્યાં એક રાગ-દ્વેષ છે એટલું. 'પોતે જ પુદ્ગલ...' નવા પરમાણુઓ પોતે જ 'દ્રવ્યકર્મ અવસ્થાને ધારણ કરે છે.' 'પુદ્ગલ દ્રવ્ય કર્મઅવસ્થાને ધારણ કરે છે.' જીવના મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષ પરિણામ નિમિત્તમાત્ર છે. ત્યાં આગળ કર્મ-પોતે દ્રવ્યકર્મ, પુદ્ગલ દ્રવ્યકર્મ અવસ્થાને પોતે જ ધારણ કરે છે. અહીં રાગ-દ્વેષ કર્યા માટે ત્યાં ધારણ થાય છે એમ નથી. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- સમય એક છે. પ્રશ્ન શું? આ થયા માટે થાય તો બીજો સમય જોઈએ. અહીં થાય છે (અને) ત્યાં થાય છે, બસ! અહીંયાં રાગ-દ્વેષ, મોહપણે જીવમાં ભાવ થયા તે કાળે કર્મદ્રવ્ય, (પુદ્ગલદ્રવ્ય) કર્મ અવસ્થાને ધારે છે. તે જ કાળે ધારે છે. એમાં કાંઈ આ થયું માટે આમ થાય એમ નથી. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ત્યાં પદાર્થમાં થયું માટે આમાં થયું એમ?

ઉત્તર :- એમ ક્યાં હતું પણ? તે કાળે આને લઈને (થયું હોય) તો તે કાળે તો એને ખબર પણ નથી. એ તો પછી જડને પ્રશ્ન કરશે. સમજાણું? એવો જ કોઈ નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધ છે. અહીંયાં વિકારી પરિણામ થાય ને ત્યાં આગળ કેટલાક રજકણોમાં તે પ્રકારની અવસ્થા થવાને લાયક હોય એ પોતાના સ્વકાળે પોતાને કારણે પોતે તેપણે કર્મ અવસ્થા ધારણ કરે છે. કહો! સમજાણું આમાં?

‘વિશેષ એટલું કે જો આત્મા દેવ-ગુરુ-ધર્માદિક પ્રશસ્ત રાગરૂપે પરિણમે...’ પેલી સામાન્ય વ્યાખ્યા કરી હતી. જો આત્મા દેવ-ગુરુ-ધર્માદિકના શુભરાગરૂપે થાય, ‘તો શુભકર્મનો બંધ થાય.’ અહીં શુભરાગ થાય તો ત્યાં શુભ કર્મનું બંધન થાય. એ સ્વયમેવ (થાય). કર્મ સ્વયમેવ શુભ કર્મપણે પોતાની મેળાએ ત્યાં થાય છે. કર્મ અવસ્થા ધારણ કરે છે. કહો! સમજાણું કાંઈ? ઈ આત્મા રાગ-દ્વેષ કરે છે માટે કર્મની અવસ્થાને થવું પડે છે એમ નથી, એમ અહીં સિદ્ધ કરે છે. સમજાણું કાંઈ? તેથી નિમિત્તમાત્ર તે સમય અને તે જ સમયમાં પુદ્ગલ દ્રવ્ય કર્મની અવસ્થારૂપે પરિણમે, અવસ્થાને ધારે, અવસ્થારૂપ થાય છે. આવો નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધ એક સમયમાં, એક સાથે સ્વયંથી-પોતાથી થાય છે. કહો! સમજાણું આમાં?

પ્રશ્ન :- ‘જીવના ભાવ મહા સૂક્ષ્મરૂપ છે...’ મહારાજ! આ શું થયું? પુદ્ગલને ખબર કેમ પડી કે મારે આમ પરિણમવું? સમજાણું કાંઈ? જીવના ભાવ તો મહાસૂક્ષ્મ તદ્દન અરૂપી (છે). રાગ, દ્વેષ, મિથ્યાત્વભાવ જીવે પોતાના સ્વરૂપને ભૂલીને કર્યા એ તો મહાસૂક્ષ્મ છે. જો અહીંયાં મહાસૂક્ષ્મ કહ્યા. ‘સમયસાર’માં પુણ્ય-પાપના સ્થૂળ પરિણામ કહ્યા. અપેક્ષા સમજવી જોઈએ કે નહિ? શુભભાવને પણ ‘સમયસાર’માં સ્થૂળ શુભ પરિણામ, સ્થૂળ શુભ સંકલેશ, અશુભ સંકલેશ પરિણામ એમ કહ્યું. બન્નેને સ્થૂળ કહ્યું, પુણ્ય-પાપ અધિકાર. સમજાણું કાંઈ?

અહીંયાં તો પેલા પરમાણુની અપેક્ષાએ મહાસૂક્ષ્મપણું કહેવું છે. ત્યાં આગળ સૂક્ષ્મ શુદ્ધ સ્વભાવની અપેક્ષાએ શુભ, અશુભને સ્થૂળ કહેવામાં આવ્યા હતા. શું કીધું? ચૈતન્ય સૂક્ષ્મ શુદ્ધ સ્વભાવની અપેક્ષાએ શુભ-અશુભ પરિણામને સ્થૂળ પરિણામ સૂક્ષ્મ સ્વભાવની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યા હતા. અહીંયાં કર્મની અપેક્ષાએ આત્માના મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષના પરિણામ મહા સૂક્ષ્મ કહેવામાં આવ્યા છે. કહો! સમજાણું કાંઈ? કેટલી અપેક્ષા હોય! એકકોર મહાસૂક્ષ્મ (કહે), એકકોર મહાસ્થૂળ (કહે). શુભ-અશુભ પરિણામ મહાસ્થૂળ, સ્થૂળ (કહે). એના એ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ કરનારા, આ પણ ‘અમૃતચંદ્રાચાર્ય’ કૃત. સમજાણું કાંઈ?

આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ જ્ઞાન અને વીતરાગ સમરસી સ્વરૂપ એ સૂક્ષ્મ છે, સૂક્ષ્મ છે અને કર્મ રૂપી મૂર્તના નિમિત્તના લક્ષે શુભ-અશુભભાવ થયા તે આવા સૂક્ષ્મ સ્વભાવ, વીતરાગી સ્વભાવની અપેક્ષાએ એ રાગ-દ્વેષ સ્વભાવને સ્થૂળ કહેવામાં આવ્યા છે. સમજાણું કાંઈ? એને જ અહીંયાં કર્મની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ કહેવામાં આવ્યા છે. સ્વભાવની અપેક્ષાએ શુભ-અશુભને સ્થૂળ કહ્યા એને ને એને અહીંયાં કર્મની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ કહ્યા. સમજાણું કાંઈ?

‘જીવના ભાવ મહા સૂક્ષ્મરૂપ છે...’ આ કયા ભાવ? વિકારી ભાવની વાત છે અત્યારે, અહીં વીતરાગી સ્વભાવની વાત નથી અત્યારે. અહીં તો (કર્મને) નિમિત્ત થાય એવા ભાવ લેવા છે ને? જીવ પોતે તો શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ દ્રવ્ય સ્વભાવ, એકલો જ્ઞાયક સ્વભાવ સમરસી વીતરાગ સ્વભાવ (છે) એ તો મહાસૂક્ષ્મ (છે) પણ એની વર્તમાન દશામાં શુભ ને અશુભ મિથ્યાત્વભાવ કે પુણ્યના ભાવ કે પાપના બીજા અશુભરાગ એ બધા પરિણામ કર્મ જડની રૂપી મૂર્તની અપેક્ષાએ આને મહાસૂક્ષ્મ કહેવામાં આવ્યા છે. સમજાણું કાંઈ? એ ભાવને મૂર્ત કહે, ક્યાંક મૂર્ત કહે, રાગ-દ્વેષને રૂપી કહે, અજીવ કહે, જડ કહે, પુદ્ગલના પરિણામ કહે. એય...! ‘સમયસાર’માં આવા બોલ આવે, દ્રવ્ય સ્વભાવ બતાવવો હોય ત્યારે.

અહીંયાં તો એની પર્યાયમાં પોતાથી થાય છે અને કર્મના જડ રજકણો તે કાળે કર્મ અવસ્થા ધારણ કરે એનાથી આ પરિણામ સૂક્ષ્મ મહા ભિન્ન છે. એ કર્મને કેમ ખબર પડી એમ કહેવું છે કે મારે આમ પરિણમવું, આણે એક દયાભાવ કર્યા, દયાનો ભાવ શુભ છે એ તો સૂક્ષ્મ છે. એને કેમ ખબર પડી કે મારે શાતાપણે પરિણમવું? જેટલા પ્રમાણમાં એનો દયાનો ભાવ હોય એટલા પ્રમાણમાં ત્યાં શાતા રજકણ, શાતાપણે થાય. મિથ્યાત્વ હોય તો દર્શનમોહની જડની પર્યાય ત્યાં એ પ્રમાણે થાય. પાપ આદિના પરિણામમાં અસંખ્ય ભેદમાં જે ભેદ હોય એટલા પ્રમાણમાં ત્યાં કર્મની પર્યાય અશાતાઆદિપણે થાય. તો એને કેમ ખબર પડી કે આને આવા પરિણામ છે માટે આમ મારે થાવું? એમ શિષ્યનો પ્રશ્ન છે. સમજાણું કાંઈ?

‘જીવના ભાવ મહાસૂક્ષ્મરૂપ છે તેની ખબર જડકર્મને કેવી રીતે પડે? અને ખબર વિના કેવી રીતે પુણ્ય-પાપરૂપે થઈને પરિણમે છે?’ એ પ્રશ્ન ‘મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશક’ ‘ટોડરમલજી’ એ લીધો છે. આ પોતે અહીં નાખે છે, પોતે ત્યાં લીધો છે. એને કેમ ખબર પડે? ખબર પડવાનું શું કામ છે ન્યાં? જ્ઞાન હોય તો ખબર પડે એનું કાંઈ કામ છે અહીંયાં? એવો જ કોઈ સંબંધ સહેજે થાય છે. સમજાય છે? સૂરજનું નિમિત્ત પામી કમળ ખીલે છે, સૂરજનું નિમિત્ત પામી ચકવા બોલે છે. સૂરજ અસ્ત થાય તો એની મેળાએ ચકવા-ચકવી બોલતા બંધ થઈ જાય છે. એને કાંઈ જાણવાની સાથે સંબંધ નથી.

‘અને ખબર વિના કેવી રીતે...’ જડને કેવી રીતે ખબર પડે? એક બોલ. આ આત્માએ

ભાવ આવા કર્યા એવી કર્મને કેમ ખબર પડે? એક વાત. અને ખબર વિના... કારણ કે પેલા જડ છે. 'અને ખબર વિના કેવી રીતે પુણ્ય-પાપરૂપે થઈને પરિણમે છે?'

ઉત્તર :- 'જેમ મંત્રસાધક પુરુષ બેઠો બેઠો ગુપ્તપણે મંત્ર જપે છે,...' એકલો ક્યાંક ગુફામાં બેઠો હોય ને મંત્ર જપે છે. 'તે મંત્રના નિમિત્તથી એના કર્યા વિના...' ત્યાં 'સમયસાર'માં ન્યાય ઈ છે. 'અમૃતચંદ્રાચાર્ય' માં ઈ છે. આ શબ્દ છે, 'કર્યા વિના...'

મુમુક્ષુ :- નિમિત્તથી કહેવું પડ્યું.

ઉત્તર :- નિમિત્ત એટલે? ચીજ છે. કહેવું પડ્યું શું?

મંત્રના નિમિત્તના કાળે. લ્યો! નિમિત્ત એટલે મંત્રના નિમિત્તને કાળે, એના--મંત્રના 'કર્યા વિના જ કોઈને પીડા ઊપજે છે,...' એને ત્યાં પીડા ઊપજવાનો કાળ છે એને કારણે (થાય છે અને) આ મંત્રનું તો નિમિત્તમાત્ર (છે). મંત્રે ત્યાં કર્યું નથી, બસ! આ મંત્રથી એમાં કાંઈ થયું નથી. થયું હોય તો, આને લઈને થાય તો તો આ ઉપાદાન થઈ જાય. આ મંત્રનો પોતે સાધક છે એનું ધ્યેય એ છે એ ત્યાં એની મેળાએ તે કાળે પેલાને પીડા થાય છે. માથા ફૂટે છે, ધોકા પડે... સમજાણું કાંઈ? હજી એક બીજો બોલ આવશે પછી ચાર બોલ આવશે.

'કોઈને પીડા ઊપજે છે...' પહેલી તો વાત લીધી. મંત્ર સાધકને કોઈને દુઃખ દેવાનો ભાવ હોય તો ત્યાં દુઃખ દેવાની પર્યાય સ્વતંત્ર તેને કારણે થાય. મંત્ર સાધકની પર્યાયના કર્યા વિના ત્યાં થાય. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- મંત્ર સાધક ન હોત તો...

ઉત્તર :- પણ ન હોય એ પ્રશ્ન ક્યાં છે અહીં? છે ને એ જીવ ન હોત તો તર્ક જ આવો ક્યાં થાત હું હું કે નહિ? મંત્ર(સાધક) ક્યાંય બેઠો હોય ને અહીં એની મેળાએ પીડા થાય. એવા જ કોઈ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ જગતમાં અનંત બની રહ્યા છે. કહો! સમજાણું કાંઈ?

માથુ અહીં ચાલે આમ આમ તો ત્યાં દિવાલમાં તડકો હોય ન્યાં પણ આમ આમ થાય છે. એને ખબર પડે છે ન્યાં? રાત્રે દીવો હોય છે ને માથે? આ ભીંત ઉપર (છે). અહીં માથુ આમ આમ હલે તો ન્યાં પણ આમ આમ થાય. ન્યાં એને ખબર છે? એવો જ કોઈ નિમિત્ત આનો અને તે કાળે તે કાળી પર્યાયનું ધોળામાંથી પરિણમવાનો કાળ છે માટે એને કાળે થાય છે.

મુમુક્ષુ :- અહીં માથુ બંધ રાખે તો ત્યાં બંધ થાય.

ઉત્તર :- એ માટે તો આ દાખલો આપ્યો. આ લીમડાના પાંદડા લ્યોને! નીચે પણ છાંયો આમ આમ થાય. એને ખબર છે કે અહીં થાય છે માટે થાવું? પણ એવો જ કોઈ સંબંધ છે. ત્યાં એ રીતે આમ આમ ચાલે ત્યાં કાળા પરમાણુની પર્યાય અહીં જે ધોળી

હોય એ કાળાપણે એને કારણે પરિણમે. આનું નિમિત્ત આને કારણે. એના કર્યા વિના. લીમડાના આમ આમ પાંદડા થાય (ત્યારે) નીચે કાળી ઝાંચ આમ આમ પડે છે ને? એ આના કર્યા વિના ન્યાં થાય છે. પાંદડાની પર્યાયના કર્યા વિના ત્યાં કાળી પર્યાય થાય છે.

મુમુક્ષુ :- એના નિમિત્તથી થાય છે.

ઉત્તર :- પણ નિમિત્તથી થાય એનો શું અર્થ થયો? નિમિત્ત છે એમ અર્થ થયો. નિમિત્તથી થાય એટલે? સમજાણું કાંઈ? એ તો હજારો, લાખો દાખલા બની રહ્યા છે. જુઓને! સડકે ગાય ચાલતી હોય. સડકે છાયો આમ આમ ચાલ્યો જાય છે. છાયો નથી, એ ચાલ્યો નથી જતો. એ ત્યાં-ત્યાંના પરમાણુ નવા... નવા... નવા... નવા... કાળી, કાળી પર્યાયપણે પરિણમે, આ તો નિમિત્તમાત્ર છે. આમ ગાય ચાલતી હોય, સૂર્ય આમ હોય તો આમ છાયો પડે કે નહિ? એ ગાયનું નિમિત્ત છે. અહીં કાળા પરમાણુની ધોળાની અવસ્થા કાળાપણે પરિણમવાનો એનો કાળ છે, એમાં પેલું નિમિત્ત કહેવાય છે.

મુમુક્ષુ :- આમાં કાળ નથી લખ્યો.

ઉત્તર :- કાળ નથી, લ્યો! એય...! કાળ નથી કહે છે લ્યો.

મુમુક્ષુ :- લખ્યો નથી.

ઉત્તર :- પણ લખ્યો નથી, આવ્યો કે નહિ? આ નિમિત્ત પામીને એટલે તે સમયનો કાળ, એમ. તે સમયે ત્યાં પરમાણુ પરિણમે છે. થઈ રહ્યું, કાળ તો એક જ છે. કાળ તો એક જ હોયને પણ બધાને માટે. સમજાણું કાંઈ?

‘કર્યા વિના જ કોઈને પીડા ઊપજે છે, કોઈનું મરણ થાય છે,...’ એની આયુષ્ય સ્થિતિ પૂરી થવાની હોય તો મંત્રનું નિમિત્ત છે. ન્યાં તો એનું આયુષ્ય પૂરું થવાનું જ હોય, હોં! આને લઈને મરણ થાય એમ નહિ. ‘કર્યા વિના કોઈનું મરણ થાય છે, (કર્યા વિના) કોઈનું ભલું થાય છે,...’ લ્યો! અહીં મંત્ર સાધે ને કોઈને પુણ્યનો ઉદય હોય તો ત્યાં પૈસા આદિ આવે. શરીરમાં રોગ મટી જાય, નિરોગતા થાય. ત્યાં એને થવાનું હોય તો, હોં! ત્યારે પેલાને નિમિત્ત કહેવાય. ‘કોઈ વિટંબણારૂપ પરિણમે છે...’ લ્યો! મંત્ર સાધતા કોઈ ધૂણવા મંડે, આમ આમ કરવા મંડે, એ તો એની પોતાની પર્યાય છે. આને ધૂણનારને ખબર પણ નથી કે ન્યાં કોઈ નિમિત્ત છે, ખબર છે? ખબર વિના પણ એવો જ કોઈ સંબંધ (થાય છે). અનંત એવા સંબંધો સમય સમયમાં બની રહ્યા છે.

‘એવી એ મંત્રમાં શક્તિ છે.’ અહીં વજન આવ્યું હવે તમારું. એવી એટલે? સામે ત્યાં થાય અને અહીં નિમિત્ત છે એ નિમિત્તમાં આ જાતની શક્તિ છે, નિમિત્તપણાની આવી શક્તિ છે. કહો! સમજાણું કાંઈ? એ જ નિમિત્તપણે ત્યાં હોય એવી ત્યાં શક્તિ છે, નિમિત્તની શક્તિ. ત્યાં તો એને કારણે થાય છે. સમજાણું કાંઈ? પણ એમાં એમ લે કે, જુઓ! એવી મંત્રમાં શક્તિ છે કે સામે થાય. એ તો કર્તા-કર્મ થઈ ગયું. એમ કર્તા-કર્મ હોય નહિ.

કર્તા થઈ ગયો ને ન્યાં કાર્ય થઈ ગયું, એમ છે નહિ. નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધ ભિન્ન છે, કર્તા-કર્મ ભિન્ન છે. કર્તાકર્મ વ્યાપ્ય-વ્યાપકમાં હોઈ શકે, નિમિત્ત-નિમિત્ત વ્યાપ્ય-વ્યાપક ન હોય ત્યાં ભિન્નમાં હોય શકે. નિમિત્ત-નિમિત્ત પરમાં હોઈ શકે. સમજાણું કાંઈ?

‘તેનું નિમિત્ત પામી ચેતન-અચેતન પદાર્થ પોતે જ અનેક અવસ્થા ધારણ કરે છે.’ લ્યો! એ પોતે જ. મંત્રની શક્તિ, શક્તિમાં એની પાસે રહી. ‘તેનું નિમિત્ત પામી...’ જુઓ! તેનું નિમિત્ત પામી એટલે તે જ કાળે, એમ. ‘ચેતન-અચેતન પદાર્થ પોતે જ અનેક અવસ્થા...’ પોતાથી ‘ધારણ કરે છે.’ કહો! સમજાણું કાંઈ? એ દાખલો (આપ્યો). દાખલામાં હજી કઠણ (પડે). માણસને એમાં (વાંધા). એ દાખલા હમણા છાપામાં લખાણમાં આપ્યા છે. એય...! આ જુઓ! ‘ટોડરમલ્લજી’એ મંત્ર લખ્યું છે. મોહનધૂળીથી ત્યાં ... એમ લખ્યું છે. આ મંત્ર શક્તિથી ત્યાં વિટંબણા પામે એમ લખ્યું છે. એ તો કર્તાકર્મ થઈ ગયું, એ તો કર્તાકર્મ થયું. આનાથી ન્યાં થાય તો કર્તાકર્મ (થયું). પણ આ છે ને ન્યાં થાય છે એ સમયે નિમિત્ત-નિમિત્ત સંબંધ છે. સમજાણું કાંઈ? મોટો ગોટો નિમિત્ત-નિમિત્તનો અને કર્તા-કર્મનો.

‘તેવી રીતે...’ એ દષ્ટાંતનો હવે સિદ્ધાંત આત્મામાં ઉતારે છે. ‘અજ્ઞાની જીવ...’ જુઓ! અજ્ઞાની જીવની અહીં વાત છે. રાગ-દ્વેષ થવા એ કાંઈ જ્ઞાનીની વાત અહીં છે નહિ. ‘પોતાના અંતરંગમાં વિભાવભાવરૂપે પરિણમે છે.’ અજ્ઞાની જીવ પોતાની અંતરંગ પર્યાયમાં વિભાવ નામ વિકારરૂપે, વિભાવભાવ એટલે વિકાર પર્યાયરૂપે થાય છે. ‘તે ભાવનું નિમિત્ત પામીને...’ તે વિકારના પરિણામ નિમિત્ત છે ત્યાં આગળ. કોને? ‘એના કર્યા સિવાય જ...’ જીવના રાગ-દ્વેષ અને મિથ્યાત્વ ભાવના કર્યા સિવાય, ‘કોઈ પુદ્ગલ પુણ્યપ્રકૃતિરૂપે પરિણમે છે,...’ જુઓ! બધા પુદ્ગલ એમ નહિ. સમજાણું? કોઈ પુદ્ગલ પુણ્યપ્રકૃતિરૂપે-શાતાપણે, ઉચ્ચ ગોત્રપણે, શુભ નામ ગોત્રપણે, શુભ આયુષ્યપણે. સમજ્યા ને?

મુમુક્ષુ :- શુભભાવ હોય તો ને.

ઉત્તર :- શુભભાવ તો નિમિત્તમાત્ર. હોય તો ને એમ ક્યાં વળી આવ્યું? ત્યાં આગળ આને ખબર ન હોય અને આના કર્યા વિના ત્યાં શાતાના રજકણો શાતારૂપે પરિણમે. એ એની પોતાની પર્યાયનો સ્વકાળ છે માટે પરિણમે છે, એમ કહે છે. સમજાણું કાંઈ? એની ઉત્પાદની સ્વતંત્ર પર્યાય છે એમ કહે છે. તે સમયે તે જ પર્યાય કર્મની અવસ્થા થવામાં તે દ્રવ્યમાં તે અવસ્થા થવાનો કાળ છે એનો. આ તો નિમિત્તમાત્ર છે.

‘કોઈ પાપરૂપ પરિણમે છે.’ બે ભાગ પાડ્યા છે ને? આણે તો પુણ્ય-પાપના ભાવ કર્યા. શુભભાવ હોય તો ત્યાં શાતા, ઉચ્ચ ગોત્ર આદિ પણે પુદ્ગલદ્રવ્ય કર્મ અવસ્થા ધારણ કરે અને આના પાપ પરિણામ હોય તો દર્શનમોહ આદિ અશાતા વેદનીય આદિ, નીચ ગોત્ર આદિ કર્મની પર્યાય-અવસ્થા થાય. બસ! આના કર્યા વિના. જીવના રાગ-દ્વેષના કર્યા વિના તે પુદ્ગલો તે સમયે, તે કાળે પોતાની પર્યાયને ધારણ કરે છે તેને અહીં નિમિત્ત કહેવામાં

આવે છે ત્યારે પેલાને- જીવના ભાવને નિમિત્ત કહેવાય છે. સમજાણું કાંઈ?

‘એવી એના ભાવોમાં શક્તિ છે.’ જુઓ! પેલામાં મંત્રશક્તિ આવ્યું હતું ને? એવી એના વિકાર ભાવોમાં નિમિત્તપણાની શક્તિ છે. ‘એવી એના ભાવોમાં...’ એના એટલે વિકારી ભાવમાં નિમિત્તપણાની શક્તિ છે. જેમ મંત્રની, મંત્રમાં શક્તિ છે એમ આના વિભાવ-વિકાર પરિણામમાં એવી શક્તિ છે. ‘તેનું નિમિત્ત પામીને..’ નિમિત્ત પામીનો અર્થ થયો કે આ થયા માટે હવે બીજા બીજે સમયે પરિણામે એમ નથી, એ તો એ સમયે થાય છે. ‘પુદ્ગલ પોતે જ...’ પુદ્ગલ પોતે જ, સ્વયં. એના વાંધા હતા, ... પરિણામે પોતે પણ સ્વયમેવ પરિણામે નહિ એને કારણે પરિણામે, પેલાને કારણે પરિણામે. આહાહા...! અરે...! ભગવાન ! શું કરવું છે તારે.

‘પોતે જ અનેક અવસ્થા ધારણ કરે છે.’ કર્મ જ પોતે અનેક અવસ્થા (ધારણ કરે છે). ‘એવો જ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે.’ આવો જ કોઈ નિમિત્ત અને અહીં નૈમિત્તિક (સંબંધ છે). સામી પર્યાય થાય તેને નૈમિત્તિક કહીએ, અહીં જે નિમિત્ત છે તેને સંયોગીને નિમિત્ત કહીએ. આવો જ કોઈ સંબંધ અનાદિ અનંત આમ ઘણો બની રહ્યો છે. કહો! સમજાણું આમાં? ‘માંગીરામજી’! જુઓ! જીવે રાગ-દ્વેષ કર્યા તો ત્યાં કર્મને થવું પડ્યું કે નહિ? નહિતર કર્મ કર્મરૂપે થાત? બોલો જવાબ?

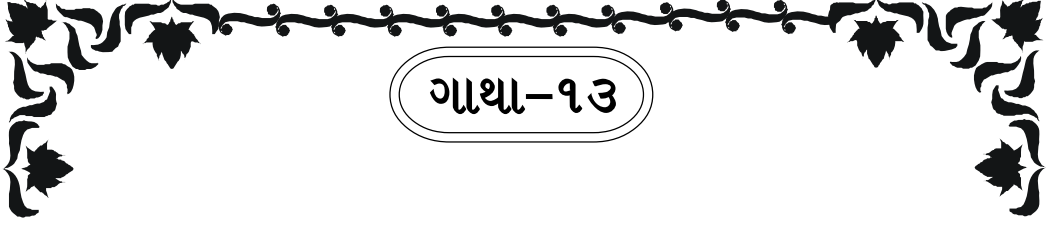
મુમુક્ષુ :- નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે.

ઉત્તર :- પણ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ શું? અહીંયાં રાગ-દ્વેષ કર્યા તો કર્મને કર્મરૂપે થવું પડ્યું ને? રાગ-દ્વેષ ન કરત તો થાત? એટલી તો કર્મની પર્યાય રાગ-દ્વેષને આધીન, પરાધીન થઈ કે નહિ? એ તો એને કારણે થઈ છે, આને કારણે નહિ. રાગ-દ્વેષ એ વખતે કર્મદ્રવ્યમાં કર્મ અવસ્થા થવાની હતી, આને કારણે થઈ એમ નહિ. આ તો નિમિત્ત છે. આને કારણે થઈ હોય તો તો આ કર્તા થઈ ગયો ને પેલું કાર્ય થઈ ગયું. ભારે ગોટો મોટો છે. દબાવી દે એવું છે એકવાર તો, એય...! ‘માંગીરામજી’! રાગ-દ્વેષ ન કરે તો કર્મ થતા હતા? શું છે? રાગ-દ્વેષ કર્યા તો કર્મ થયા, એટલી એની કર્મ ઉપર અસર થઈ કે નહિ? ‘શોભાલાલજી’! નિમિત્તપણું બતાવવું છે અને કર્તા છે નહિ-બે વાત સિદ્ધ કરવી છે. કર્તા નથી. કર્તા એટલે એ પરિણામાવનાર નથી. પરિણામે છે તો પોતે પણ અહીં નિમિત્ત છે એક, એટલી વાત છે, બીજું કાંઈ છે નહિ. રાગ-દ્વેષ થયા માટે થવું પડ્યું એમ નહિ, રાગ-દ્વેષ થયા માટે થવું પડ્યું એમ નહિ, તે વખતે પરમાણુમાં કર્મ અવસ્થા થવાની યોગ્યતાથી થયા છે. સમજાણું કાંઈ?

ભારે બધા પ્રશ્ન કર્યા છે. (સંવત) ૨૦૦૬ ની સાલ. ‘મૂળશંકરભાઈ’ એ કર્યા (હતા). જુઓ! રાગ-દ્વેષ ન કરે તો ન્યાં થાત? રાગ-દ્વેષ કરે તો થાય. ભગવાન! શું કરે છે આ? એ વખતના ઉત્પાદનો એનો સ્વકાળ નથી? સ્વકાળના પોતાના અસ્તિથી સ્વકાળે પરિણમ્યો

છે. પરના કાળની અસ્તિથી તો નાસ્તિ છે. રાગ-દ્વેષના પરિણામ એ જીવના સ્વકાળના પરિણામ અને પુદ્ગલમાં કર્મ અવસ્થા થવી એ પુદ્ગલની સ્વકાળની અવસ્થા. એ સ્વકાળની અવસ્થાથી અસ્તિ છે અને પરકાળની અવસ્થાથી નાસ્તિ છે. સમજાણું કાંઈ? એ ૧૨ ગાથા (પૂરી) થઈ.

આ જીવને જે વિભાવભાવ થાય છે તે પોતાથી જ થાય છે વા એનું પણ નિમિત્ત કારણ છે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આગળ કહેશે.

परिणममानस्य चितश्चिदात्मकैः स्वयमपि स्वकैर्भावैः ।

भवति हि निमित्तमात्रं पौद्गलिकं कर्म तस्यापि ॥१३॥

અન્વયાર્થ :- [હિ] નિશ્ચયથી [સ્વકૈઃ] પોતાના [ચિદાત્મકૈઃ] ચેતનાસ્વરૂપ [ભાવૈઃ] રાગાદિ પરિણામોથી [સ્વયમપિ] પોતે જ [પરિણમમાનસ્ય] પરિણમતા [તસ્ય ચિતઃ અપિ] પૂર્વોક્ત આત્માને પણ [પૌદ્ગલિકં] પુદ્ગલ સંબંધી [કર્મ] જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મ [નિમિત્તમાત્રં] નિમિત્ત માત્ર [ભવતિ] થાય છે.

ટીકા :- ‘હિ ચિદાત્મકૈઃ સ્વકૈર્ભાવૈઃ પરિણમમાનસ્ય તસ્ય ચિતઃ અપિ પૌદ્ગલિકં કર્મ નિમિત્તમાત્રં ભવતિ’ - નિશ્ચયથી ચૈતન્યસ્વરૂપ પોતાના રાગાદિ પરિણામરૂપે પરિણમેલા તે પૂર્વોક્ત આત્માને પણ પૌદ્ગલિક જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ નિમિત્તમાત્ર થાય છે.

ભાવાર્થ :- આ જીવને રાગાદિ વિભાવભાવ પોતાથી જ (સ્વદ્રવ્યના આલંબનથી) થતા નથી. જો પોતાથી જ થાય તો તે જ્ઞાન-દર્શનની જેમ સ્વભાવભાવ થઈ જાય. સ્વભાવભાવ હોય તો તેનો નાશ પણ ન થાય. તેથી એ ભાવ ઔપાધિક છે, અન્ય નિમિત્તથી થાય છે. તે નિમિત્ત જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મોને જાણવું. જે જે પ્રકારે દ્રવ્યકર્મ ઉદય અવસ્થારૂપે પરિણમે તે તે પ્રકારે આત્મા વિભાવભાવરૂપે પરિણમે છે.

પ્રશ્ન :- પુદ્ગલમાં એવી કઈ શક્તિ છે કે જે ચૈતન્યને વિભાવરૂપે પરિણમાવે છે?

ઉત્તર :- જેમ કોઈ મનુષ્યના શિર ઉપર મંત્રેલી રજ નાખી હોય તો તે રજના નિમિત્ત દ્વારા તે પુરુષ પોતાને ભૂલી નાના પ્રકારની વિપરીત ચેષ્ટા કરે છે. મંત્રના નિમિત્તે રજમાં

એવી શક્તિ હોય છે કે જે બુદ્ધિમાન મનુષ્યને વિપરીત 'પરિણમાવે છે. તેવી જ રીતે આ આત્માના પ્રદેશોમાં રાગાદિના નિમિત્તે બંધાયેલાં પુદ્ગલોના નિમિત્તે આ આત્મા પોતાને ભૂલીને નાના પ્રકારના વિપરીત ભાવોરૂપે પરિણમે છે. એના વિભાવભાવોના નિમિત્તે પુદ્ગલમાં એવી શક્તિ હોય છે કે જે ચૈતન્યપુરુષને વિપરીત પરિણમાવે છે. આ રીતે ભાવકર્મથી દ્રવ્યકર્મ થાય છે અને દ્રવ્યકર્મથી ભાવકર્મ થાય છે. તેનું નામ સંસાર કહીએ. ૧૩.

ગાથા-૧૩ ઉપર પ્રવચન

‘આ જીવને જે વિભાવભાવ થાય છે તે પોતાથી જ થાય છે વા એનું પણ નિમિત્ત કારણ છે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આગળ કહેશે.’ પોતાથી થાય છે ખરું પણ નિમિત્ત છે કે નહિ? એ વાત સિદ્ધ કરે છે.

મુમુક્ષુ :- બે ભેગા થઈને કરે છે.

ઉત્તર :- ના, ના જુઓ! કહેશે. ખૂબી જોવો તો ખરા. ‘પરિણમમાનસ્ય’ શબ્દ અહીંથી ઉપાડ્યો છે, ‘પરિણમમાનસ્ય’ જુઓ! ભારે શ્લોકો!

પરિણમમાનસ્ય ચિત્તશ્ચિદાત્મકૈઃ સ્વયમપિ સ્વકૈર્ભાવૈઃ।

ભવતિ હિ નિમિત્તમાત્રં પૌદ્ગલિકં કર્મ તસ્યાપિ।।૧૩।।

અન્વયાર્થ :- ‘‘હિ’ નિશ્ચયથી પોતાના ચેતનાસ્વરૂપ...’ અન્વયાર્થ. જુઓ ખૂબી! ‘નિશ્ચયથી પોતાના...’ એટલે આત્માના. કેવા? ‘ચેતનાસ્વરૂપ રાગાદિ પરિણામો...’ દેખો! દયા, દાન, વ્રત, ભક્તિ, કામ, ક્રોધ, મિથ્યાત્વભાવ એ બધા ચેતનાસ્વરૂપ વિકારી ભાવ છે. સમજાણું કાંઈ? એ અચેતન સ્વરૂપ જડના ભાવ નથી. એકકોર એને જડ કહે, ચેતનાસ્વરૂપ નહિ. ચેતનાસ્વરૂપથી ભિન્ન એ નિશ્ચય સ્વભાવની દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ પુણ્ય-પાપના ભાવ તે અચેતન અને પુદ્ગલ પરિણામ છે. અહીંયા તો કર્મથી ભિન્ન પોતાની અવસ્થામાં થાય છે તેથી તે ચેતનાસ્વરૂપ રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપ મિથ્યાત્વના ભાવ એ ‘પોતે જ પરિણમતા...’ દેખો! ‘પરિણમમાનસ્ય’ ઉપર વજન છે. ખરેખર ‘પોતાના ચેતનાસ્વરૂપ રાગાદિ પરિણામ...’ જીવ પોતે જ (રાગાદિપણે પરિણમે છે). અહીં ચેતનાસ્વરૂપ કહેશે. ૧૪ મીમાં કાઠી નાખશે, કર્મકૃત કહીને કાઠી નખાવા માગશે. પણ થાય છે એ ચેતનાસ્વરૂપમાં, ચેતના કરે તો થાય છે.

૧. દરેક દ્રવ્ય સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ અને ભાવથી છે, પર દ્રવ્યાદિનો તેમાં સદાય અભાવ જ છે તેથી કોઈ કોઈને પરિણામી શકતું નથી, છતાં જીવની તે પ્રકારે પરિણમવાની યોગ્યતા કાળે બાહ્યમાં કઈ સામગ્રીને નિમિત્ત બનાવવામાં આવી તેનું જ્ઞાન કરાવવા માટે અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી નિમિત્તને કર્તા કહેવામાં આવે છે, વ્યવહાર કથનની રીત આમ છે એમ જાણવું જોઈએ.

સમજાણું કાંઈ? પોતાના ચેતનાસ્વરૂપ રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવ 'પોતે જ પરિણમતા...' 'પરિણામોથી પોતે જ પરિણમતા પૂર્વોક્ત આત્માને પણ...' પોતે જ પરિણમતો કોણ? આત્મા. પૂર્વોક્ત આત્માને પણ 'પરિણમતા પૂર્વોક્ત આત્માને પણ...' અહીં વજન છે. વિકારપણે પોતે જ પરિણમતા એવા આત્માને પણ. હવે પરિણમતા તો અહીં સિદ્ધ કરી દીધું. સમજાણું?

'પુદ્ગલ સંબંધી જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મ નિમિત્તમાત્ર થાય છે.' લ્યો! અહીં કહ્યું. જીવ પોતાના ચૈતન્ય સ્વરૂપ પુણ્ય-પાપના મિથ્યાત્વ આદિના ભાવથી પોતે જ પરિણમતા, પરિણમ્યો છે, પરિણમે છે, પરિણમવું છે. આમ પરિણમતા એવા 'પૂર્વોક્ત આત્માને પણ...' પરિણમેલા વિકારીપણે પરિણમેલા આત્માને પણ. 'પુદ્ગલ સંબંધી...' જુઓ! હવે જડકર્મ (લે છે). 'જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મ નિમિત્ત માત્ર થાય છે.' લ્યો, ભાષા જુઓ! જીવ પોતાની જ્ઞાનની હીણતા, દર્શનની હીણતા, ચારિત્રની વિપરીતતા, શ્રદ્ધાની વિપરીતતા કે રાગ-દ્વેષના ભાવ એવા પરિણમતા આત્માને, પરિણમતા આત્માને, થતાં આત્માને, એ રૂપે થયેલ આત્માને, થયેલ આત્માને પૂર્વનું દ્રવ્યકર્મ એને નિમિત્ત કહેવાય છે. કહો! સમજાણું આમાં?

મુમુક્ષુ :- ...નિમિત્ત ખરું.

ઉત્તર :- ના, એમ ક્યાં કહ્યું? આત્માને પણ એમ કહે છે. પરિણમતા એવા આત્માને આ કર્મ એક નિમિત્ત થાય છે એટલું. પરિણમતા એવા આત્માને આ નિમિત્ત પૂર્વનું થાય છે. પણ આવ્યું ખરું ને! 'તસ્ય ચિત્તઃ અપિ' એમ. તે આત્માને પણ. નિમિત્ત છે કોણ? પૂર્વના કર્મનો ઉદય. પરિણમતા આત્માને પણ ચેતનાસ્વરૂપ રાગ-દ્વેષ પુણ્ય-પાપના વિકાર થતાં, થતાં, થયેલા આત્માને પુદ્ગલ સંબંધી જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મનો ઉદય એ નિમિત્તમાત્ર થાય છે. લ્યો! સમજાણું કાંઈ?

પુદ્ગલ કર્મ છે માટે અહીં પરિણમ્યો છે એમ નથી અને અહીં પરિણમે છે માટે પુદ્ગલ કર્મને થવું પડે છે એમ નથી. અહીં જીવ પોતે પરિણમે છે ત્યારે પુદ્ગલકર્મ નિમિત્ત કહેવાય છે અને જીવ પોતે રાગ-દ્વેષપણે પરિણમ્યો ત્યારે નવા કર્મ પોતાને સ્વકાળે કર્મ અવસ્થા ધારણ કરે એ પોતાથી 'પરિણમમાનસ્ય', પોતાથી 'પરિણમમાનસ્ય' એને રાગ-દ્વેષના ભાવ નિમિત્ત છે. પુદ્ગલ કર્મરૂપે 'પરિણમમાનસ્ય' તેને જીવના રાગ-દ્વેષ પરિણામ નિમિત્ત છે અને જીવ રાગ-દ્વેષપણે પરિણમતા આત્માને પુદ્ગલ કર્મનો પર્યાય નિમિત્ત છે. આ વાત સિદ્ધ કરવી છે.

મુમુક્ષુ :- પરિણમે ત્યારે તો નિમિત્ત કહેવાય.

ઉત્તર :- બસ ! વાત ઈ છે. છે પણ નિમિત્ત છે. આ પણ પરિણમે છે અને આ નિમિત્ત છે. અહીંથી જીવમાં કેમ લીધું છે? કારણ કે પરિણમે છે તો ત્યાંથી પણ, પણ પરિણમે છે એ અહીંથી લઈને રાગ-દ્વેષ પરિણમે છે (ત્યારે) પુદ્ગલ એને કારણે તે સમયે પરિણમે છે. રાગ-દ્વેષ પોતે પરિણમે છે. બન્ને વાત અહીંથી લીધી છે. રાગ-દ્વેષપણે પરિણમે

છે ત્યારે કર્મ એની મેળાએ પરિણમે છે, રાગ-દ્વેષપણે પરિણમનાર જીવને પૂર્વના કર્મ નિમિત્ત થાય છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

એ કર્તા વિના, કર્મના કર્તા વિના જીવ પોતાના વિકારીપણે પરિણમે છે. અને જીવના વિકારી પરિણામના કાર્યને કરતો, આ રાગ-દ્વેષ પરને કર્યા વિના પુદ્ગલના પરિણામ કર્મરૂપે થાય છે. કહો! સમજાણું આમાં? સૌ સૌની સ્વતંત્રતા બતાવે છે. કર્તા છે તે સ્વતંત્ર છે એમ કહે છે. પુદ્ગલ કર્મરૂપી અવસ્થા ધારણ કરે એ કર્તા થઈને સ્વતંત્ર છે. જીવ રાગ-દ્વેષપણે પરિણમે તે કર્તા થવાને સ્વતંત્ર છે, કર્તા થાય એ સ્વતંત્ર હોય છે. સમજાણું કાંઈ?

ટીકા :- ‘હિ ચિદાત્મકૈઃ સ્વકૈર્ભવૈઃ પરિણમમાનસ્ય તસ્ય ચિત્તઃ અપિ પૌદ્ગલિકં કર્મ નિમિત્તમાત્રં ભવતિ’ ‘નિશ્ચયથી...’ ખરેખર ‘ચૈતન્યસ્વરૂપ પોતાના રાગાદિ પરિણામરૂપે પરિણમેલા...’ અહીં વજન છે. ખરેખર ચૈતન્ય સ્વરૂપ એવો આત્મા અથવા એના પોતાના રાગાદિ પરિણામ, ચૈતન્ય સ્વરૂપ રાગાદિ પરિણામ. પુણ્ય, પાપ, કામ, ક્રોધ, દયા, દાન, વ્રત આદિ ‘પરિણમેલા તે પૂર્વોક્ત આત્માને, પરિણમેલા તે પૂર્વોક્ત આત્માને પણ...’ નિમિત્ત સિદ્ધ કરવું છે. ‘પૌદ્ગલિક જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ નિમિત્તમાત્ર થાય છે.’ એને જૂનું કર્મ નિમિત્તમાત્ર થાય છે અને નવા (કર્મ) પરિણમવાને રાગ-દ્વેષ પરિણામ નિમિત્તમાત્ર થાય છે. આ વાત સિદ્ધ કરે છે. કહો! સમજાણું આમાં?

ભાવાર્થ :- ‘આ જીવને રાગાદિ વિભાવભાવ પોતાથી જ (સ્વદ્રવ્યના આલંબનથી) થતા નથી.’ હવે જરી આમ સિદ્ધ કરવું છે. સમજાણું કાંઈ? સ્વભાવના આશ્રયે કાંઈ વિકાર ન થાય. રાગ-દ્વેષનો ભાવ, પુણ્ય-પાપનો ભાવ એ કાંઈ સ્વભાવને આશ્રયે ન થાય. કારણ કે સ્વભાવમાં ક્યાં છે? એ પરના આલંબનના લક્ષે થાય છે. રાગ-દ્વેષ થાય એ આત્માના આશ્રયે, સ્વભાવના આશ્રયે થતાં નથી. કરેલા એના, થયેલા એમાં, પરિણમેલો એમાં પણ એ રાગ-દ્વેષ સ્વભાવને આશ્રયે થતાં નથી એમ હવે સિદ્ધ કરે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘પોતાથી જ થતાં નથી...’ પોતાથી થતાં નથી, એની વ્યાખ્યા શું? પેલામાં તો પોતાથી થાય એમ કીધું, પોતાના ચૈતન્ય સ્વભાવ પોતાથી થાય છે. પણ અહીં પોતાથી થતાં નથી એટલે શું? ન્યાં કીધું પોતાથી થાય છે તે સ્વ પર્યાયમાં થાય છે. અહીં પોતાથી થતાં નથી એટલે સ્વ સ્વભાવને આશ્રયે થતાં નથી. એમ પોતાથી થતાં નથી એના બે ભાગ, અર્થ. પહેલામાં કહ્યું કે, રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવ પોતાથી જ થાય છે એટલે કે પર્યાયમાં સ્વથી થાય એ સિદ્ધ કર્યું.

હવે એ પુણ્ય ને પાપના ભાવ પોતાથી એટલે દ્રવ્ય સ્વભાવ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે એને આશ્રયે થતાં નથી. થાય છે પોતાથી પોતામાં પણ પોતાના સ્વભાવને આશ્રયે થતાં નથી. નિમિત્તને અવલંબે થાય છે. પરનું લક્ષ કરે છે, અવલંબન કરે છે ત્યારે વિકાર થાય છે. સ્વના લક્ષે કાંઈ વિકાર થાય નહિ. સ્વના લક્ષે થાય તો કોઈ દિ’ વિકાર ટળે નહિ. સ્વના

લક્ષે તો સ્વભાવ થાય. શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે, એ તો આનંદમૂર્તિ છે. એના લક્ષે, એને આશ્રયે વિકાર કેમ થાય? એને આશ્રયે તો સ્વભાવ થાય. સમજાણું કાંઈ? ભારે કેટલું અટપટું! પોતે પોતાથી થાય, વળી કહે કે, પોતાથી ન થાય. પોતાથી થાય એટલે કે પોતાની પર્યાય પોતાથી થઈ છે. પણ તે પર્યાય પોતાથી ન થાય એટલે કે દ્રવ્ય સ્વભાવના લક્ષે થાય નહિ એમ એનો અર્થ છે. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- આ તો આપણે બેસાડીએ ત્યારે થાય.

ઉત્તર :- બેસાડીએ નહિ, એમ છે, બેસાડી દીધું શું હોય?

બે પ્રકાર થયા. આત્મા પોતાની પર્યાયમાં રાગ-દ્વેષ ચેતનાસ્વરૂપ વિકાર પોતે સ્વયમેવ કરે તો થાય છે. એ સ્વતંત્ર ક્રિયાથી વાત કરી. હવે બીજી વાત-એ વિકારનું થવું પોતાના દ્રવ્ય સ્વભાવ, શુદ્ધ સ્વભાવને આશ્રયે નથી પણ પરને આશ્રયે છે. થાય છે પોતામાં, પોતે કરનાર પણ તેને પર અવલંબે થાય છે, સ્વ અવલંબે થતાં નથી. એમ વાત સિદ્ધ કરી છે. લ્યો! સમજાણું કાંઈ?

‘જો પોતાથી જ થાય તો તે જ્ઞાન-દર્શનની જેમ સ્વભાવભાવ થઈ જાય.’ રાગ-દ્વેષ, પુણ્ય-પાપના ભાવ જો અંતર સ્વભાવને આશ્રયે થાય તો તો સ્વભાવ થઈ ગયો. જેમ જ્ઞાન, દર્શન, શાંતિ, આનંદ એ સ્વભાવ છે એમ પુણ્ય-પાપના ભાવ સ્વભાવ થઈ જાય. પોતાના સ્વભાવમાંથી થાય ને સ્વભાવને આશ્રયે થાય તો તો સ્વભાવ થઈ ગયો. ‘જ્ઞાન-દર્શનની જેમ સ્વભાવભાવ થઈ જાય. સ્વભાવભાવ હોય તો તેનો નાશ પણ ન થાય.’ એ વાત કરવી છે. વિકારી ભાવ પોતાના સ્વભાવને આશ્રયે થાય તો સ્વભાવપણાનો નાશ કોઈ દિ’ ન થાય અને આનો તો નાશ કરવો છે. રાગ-દ્વેષ તો નાશ કરવાલાયક છે. ઉત્પન્ન થવા લાયક પર્યાયમાં પોતાને કારણે (છે) પણ નાશ કરવાલાયક છે. એ સ્વભાવને આશ્રયે થાય તો સ્વભાવનો નાશ કોઈ દિ’ થાય નહિ. સમજાણું કાંઈ? ન્યાયથી વાત કરી, જુઓ! ‘સ્વભાવભાવ હોય તો તેનો નાશ પણ ન થાય.’

ત્રણ વાત કરી. એક તો આત્મા પોતાથી, પોતાની પર્યાયમાં મિથ્યાત્વપણે કે રાગ-દ્વેષપણે પોતે પોતાથી પરિણમે છે. એક વાત. ત્યારે જૂના કર્મને નિમિત્ત કહેવાય, એટલી વાત. બસ! હવે એ વિકારી પરિણામ જે છે એ વસ્તુ દ્રવ્ય સ્વભાવના આશ્રયથી જો થાય તો તો એ સ્વભાવ થઈ ગયો અને સ્વભાવનો નાશ કોઈ દિ’ થાય નહિ અને આ વિકારનો તો નાશ થાય છે. પુણ્ય-પાપ પોતાથી થયા એ બરાબર, પણ એનો નાશ થાય છે માટે સ્વભાવથી થયેલા નથી. નિમિત્તને આશ્રયે ઉપાધિ થઈ, સ્વભાવને આશ્રયે તેનો નાશ થઈ શકે છે. વાણિયાને વેપારીને આ બધા ન્યાય પકડવા. એ.. ‘મોહનભાઈ’! પકડવા જોઈએ? આ તો સાધારણ ન્યાય છે.

એમ કહ્યું, ભાઈ! જો આત્મા છે ને? વસ્તુ પોતે વસ્તુ. એ તો દ્રવ્ય તો શુદ્ધ ચૈતન્યમૂર્તિ

આનંદકંદ છે. હવે એની પર્યાયમાં વિકાર થાય છે. જો વિકાર ન હોય તો દુઃખ ન હોય, તો સંસાર ન હોય. ત્યારે એ સંસાર થયો ક્યાંથી? કે, પોતે ઊભો કર્યો પર્યાયમાં. પર્યાયમાં પોતાથી વિકાર રાગ-દ્વેષપણે પરિણમ્યો માટે થયો. હવે ત્રીજી વાત કરે છે કે, ત્યારે વિકાર-પરિણામ થયા એ કોને અવલંબે થયા? આત્માને અવલંબે થાય? આત્મા તો શુદ્ધ ચૈતન્ય દ્રવ્ય (છે). વસ્તુ દ્રવ્ય છે, એને અવલંબે થાય તો તો સ્વભાવ થાય અને સ્વભાવનો તો કોઈ દિ' નાશ થાય નહિ તો એ રાગ-દ્વેષનું થવું પોતામાં હોવા છતાં પરના અવલંબે થાય છે કે જેથી તે ઉપાધિભાવ સ્વના અવલંબે નાશ કરી શકાય છે. સમજાણું કાંઈ? કહો! સમજાય છે કે નહિ? 'રતિભાઈ'!

'તેથી એ ભાવ ઔપાધિક છે,...' લ્યો! આમ સિદ્ધ કરવું છે. એ પુણ્ય-પાપના ભાવ તે ઉપાધિભાવ છે, સ્વભાવભાવ બિલકુલ નથી. સ્વભાવભાવ નથી તેથી નાશ થઈ શકે છે. સ્વભાવભાવ હોય તો નાશ થઈ શકે નહિ. સમજાણું કાંઈ? એ લઈને પેલું ૧૪મી ગાથામાં લેવું છે હવે. 'અન્ય નિમિત્તથી થાય છે.' અન્ય નિમિત્ત એટલે અન્યના સંગે થાય છે. સ્વ સ્વભાવના સંગે વિભાવભાવ થાય નહિ માટે અન્યના સંગે થાય છે. નિમિત્ત એટલે અન્યના સંગે થાય છે.

'તે નિમિત્ત (સંગ તો) જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મોને જાણવું.' લ્યો! એ નિમિત્ત એટલે કે સંગ. કોનો? કે, જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્યકર્મ જડ. જડના સંગે થાય છે, એના સંગે થાય છે. એથી તેનાથી થાય છે એમ કહેવામાં આવ્યું. પાઠ તો (એમ છે), અન્ય નિમિત્તથી થાય છે. એમ તો કીધું, એ તો પહેલું સિદ્ધ કર્યું. પોતાના ચૈતન્ય સ્વરૂપમાં પોતે જ પરિણમે છે. સમજાય છે કાંઈ? ત્યારે કર્મને નિમિત્ત કહેવાય. 'પરિણમમાનસ્ય નિમિત્તમાત્રં' પણ એ પરિણમન પોતાના સ્વભાવના સંગે થતું નથી, નિમિત્તના સંગે થાય છે તે નિમિત્તથી થાય છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. કહો! સમજાણું કાંઈ? એ નિમિત્ત તો જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મ જાણવું. હવે જરી વાંચો હવે આવ્યું.

'જે જે પ્રકારે દ્રવ્યકર્મ ઉદય અવસ્થારૂપે પરિણમે તે તે પ્રકારે આત્મા વિભાવભાવરૂપે પરિણમે છે.' એટલે? કે જે જે પ્રકારનો જ્ઞાનાવરણીનો ઉદય હોય તો તે પ્રકારે અહીંયાં આત્મા પોતાની જ્ઞાનની હીણતાને પોતાને કારણે પરિણમે છે. દર્શનાવરણીયનો ઉદય હોય તો દર્શનાવરણીય પોતે હીણાપણે પરિણમે છે. દર્શનમોહનો ઉદય હોય તો પોતાને કારણે મિથ્યાત્વરૂપે પરિણમે. ચારિત્રનો ઉદય હોય તો રાગરૂપે પરિણમે, એમ. 'જે જે પ્રકારે દ્રવ્યકર્મ...' દ્રવ્યકર્મના આઠ પ્રકારમાં જે જે કર્મ, જે પ્રકારે 'ઉદય અવસ્થારૂપે...' હોય છે 'તે તે પ્રકારે...' તે તે પ્રકારના નિમિત્તમાં જીવ પોતાના વિભાવરૂપે પરિણમે છે. કહો! સમજાણું આમાં?

દ્રવ્યકર્મની જેવી ઉદય અવસ્થા છે તેટલા જ પ્રમાણમાં પરિણમે છે એમ નહિ પણ અહીંયાં જ્ઞાનની હીણી અવસ્થા હોય તો જ્ઞાનાવરણીયનો ઉદય હોય તે ઉદયના નિમિત્તને

આધીન થઈને અહીં પરિણમે છે. દર્શનાવરણીયનો ઉદય હોય તો એને આધીન થઈને પરિણમે, એને વશ થઈને (પરિણમે). 'જે જે પ્રકારે...' વાંધા જ આ કર્મના પહેલેથી ઉઠ્યા છે. નિમિત્તપ્રધાનતા ઘુસી ગઈ પછી બધે નિમિત્ત ઘુસી ગયું.

અહીં તો કહે છે કે, સ્વયમેવ 'પરિણમમાનસ્ય' દ્રવ્યકર્મ નિમિત્ત (છે) એનું આ સ્પષ્ટીકરણ ચાલે છે. સ્વયમેવ વિકારપણે જીવ થતાંને જ્ઞાનાવરણીઆદિ કર્મ નિમિત્તપણે કહેવામાં આવે છે. એટલે કે જે જે પ્રકારે આત્મા વિકારપણે પરિણમે, તે તે પ્રકાર સામે એ પ્રકારના ઉદયનું નિમિત્તપણું હોય છે. એમ. સમજાણું? 'જે જે પ્રકારે દ્રવ્યકર્મ ઉદય અવસ્થારૂપે પરિણમે...' તે તે કર્મ જે જાતનું. 'તે તે પ્રકારે આત્મા વિભાવભાવરૂપે પરિણમે છે.' સામે જ્ઞાનાવરણીયનો ઉદય હોય તો અહીં પોતાના ઉપાદાનમાં જ્ઞાનની હીણાપણે પરિણમવાનું ઉપાદાન સ્વયં 'પરિણમમાનસ્ય' – સ્વયં પરિણમે છે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીનો ઉદય નિમિત્ત કહેવાય. એમ દર્શન અવસ્થામાં, દર્શન અવસ્થાની હિણાપણે 'પરિણમમાનસ્ય' હિણાપણે 'પરિણમમાનસ્ય' એને દર્શનમોહનો ઉદય નિમિત્ત છે. તેથી જે જે પ્રકારનું કર્મ છે તે તે પ્રકારની હીણાની અવસ્થાપણે પોતાને કારણે ત્યાં પરિણમે ત્યારે પેલાને નિમિત્ત કહેવાય છે. સમજાણું કાંઈ? આ ઉપાદાન નિમિત્તનો ઝઘડો પહેલો નહોતો, કહે છે. પુણ્યનો વિવાદ નહોતો, એમ લખ્યું છે.

મુમુક્ષુ :- ...

ઉત્તર :- અવસ્થાને પરિણમે. કીધું નહિ? એ જ ખુલાસો કર્યો. પરિણમે. જ્ઞાનાવરણીયનો ઉદય જે પ્રકાર છે એ પ્રકારે આત્મા પોતાની અવસ્થાપણે પરિણમે, એના ઉદયથી કાંઈ દર્શન હિણાપણે પરિણમે? જ્ઞાનાવરણીયના ઉદય પ્રકારમાં કાંઈ દર્શનપણે, હીણાપણે પરિણમે? જ્ઞાનાવરણીયના ઉદયમાં જ્ઞાન હીણાપણે પરિણમે. જે પ્રકારનો સામે આઠમાં ઉદય છે તે પ્રકારે અહીં પોતાના હીણાપણે પોતાને કારણે પરિણમે.

મુમુક્ષુ :- જે પ્રકારનું નિમિત્ત ત્યાં આવ્યું તે પ્રકારે પરિણમે.

ઉત્તર :- નિમિત્ત ત્યાં આવ્યું ને! જ્યાં દર્શનમોહનો ઉદય હોય તો અહીં કાંઈ જ્ઞાનના હીણાપણે પરિણમે એમ બને? દર્શનમોહનો ઉદય હોય તો અહીં મિથ્યાત્વપણે પરિણમે એ પોતાના સ્વભાવને કારણે એમ ઊંધું પાડીને પરિણમે. આઠે કર્મમાં આઠ ભેદ છે ને?

ઉત્પાદનો પોતાનો જે સ્વકાળનો રાગાદિ છે ત્યારે તેના સામે ઉદયનો ઉત્પાદનો તે કાળ, તે પ્રકારના કર્મનો નિમિત્ત છે, બસ! એ જાતનું. આયુષ્યનો ઉદય ન હોય તો આત્મા પોતાની સ્થિતિ ત્યાં રહેવાની યોગ્યતાપણે પરિણમે છે. આયુષ્યની સ્થિતિથી તેના રાગ-દ્વેષને ઉત્પન્ન થાય એમ છે નહિ. નિમિત્તમાં એવું નથી. નિમિત્ત તો નિમિત્ત છે પણ અહીં આયુષ્યનો ઉદય હોય ને રાગ-દ્વેષ થાય એમ છે? ચારિત્રમોહનો ઉદય હોય અને અહીં રાગ-દ્વેષ પોતાને કારણે થાય. એમ એટલો એને સંબંધ છે. એની સાથે સંબંધ છે.

પ્રશ્ન :- 'પુદ્ગલમાં એવી કઈ શક્તિ છે કે જે ચૈતન્યને વિભાવરૂપે પરિણમાવે છે?'

જુઓ! ભાષા આમ લીધી. ‘ગોમ્મટસાર’માં છે. પોતે પરિણમે છે ત્યારે બીજા પરિણમાવે છે એમ કહેવામાં આવે. આ બધા વાંધા છે. કર્મના અને જીવના જગતને વાંધા છે. કર્મ પરિણમાવે, કર્મ પરિણમાવે. પણ તું નમાલો છો તે તને પરિણમાવે? તારા માલવાળો છો, વિકારપણે પરિણમવું એ પણ તારો માલ છે, ઊંધું. ઊંધેપણે થાય તો પેલાને નિમિત્ત કહેવાય છે. ઊંધો તું ન થા તો કર્મ તને પરિણમાવે?

એ તો ‘સમયસાર’માં આવી ગયું છે કે ભાઈ! જીવ વિકારપણે પરિણમે છે એ પરિણમતાને બીજો પરિણમાવે કે અપરિણમતાને બીજો પરિણમાવે? સમજ્યા? આત્મા વિકારપણે પરિણમે છે એ પરિણમતા થતાને બીજો પરિણમાવે કે ન થતાને પરિણમાવે? કે ન થતાને પરિણમાવે ? ન થતાને પરિણમાવે, એવી એક દ્રવ્યની પર્યાય બીજાની શક્તિ આપી શકે નહિ. કે થતાંને પરિણમાવે? તો પોતે પોતાથી પરિણમે તો એને પરની અપેક્ષા નહિ. સમજાણું કાંઈ?

પર પરિણમાવે છે એમ જો કહીએ તો એના બે પ્રશ્ન ઉઠ્યા કે ભાઈ! આત્મા તે સમયે વિકારપણે પરિણમે છે ને બીજો પરિણમાવે છે કે નથી પરિણમાવતા ને બીજો પરિણમાવે છે? ત્યારે કહે કે, પરિણમતાને બીજો પરિણમાવે છે. પરિણમતાને બીજા પરિણમાવનારની જરૂર રહેતી નથી. અને નહિ પરિણમતાને બીજો એને પરિણમવાની શક્તિ આપે એમ બની શકતું નથી. કહો! બરાબર છે?

મુમુક્ષુ :-

ઉત્તર :- પણ એ બધે લાગું પાડવું કે નહિ? ગાથા ચાલતી હોય ત્યારે બરાબર લાગે, એમ કહે છે. બીજી ગાથા ચાલતી હોય ત્યારે નહિ. બધે લાગુ પાડવું કે નહિ એને?

‘પુદ્ગલમાં એવી કઈ શક્તિ છે કે જે ચૈતન્યને વિભાવરૂપે પરિણમાવે?’ ‘સ્વામી કાર્તિકેયાનુપ્રેક્ષા’ નું નાખે છે ને? જુઓ! જ્ઞાનાવરણીય પણ આત્માના કેવળજ્ઞાનને ન પરિણમવા દે. અરે..! ભાઈ! કર્મની શક્તિ એવી છે કે આત્મા કેવળજ્ઞાનપણે નથી પરિણમતો તેને ઈ નથી પરિણમાવતો? કે નથી પરિણમતો એને ઈ પરિણમાવે છે? કે કેવળજ્ઞાનના હીણીપણે પર્યાય પરિણમે છે એને એ પરિણમાવે છે? હીણીપણે પરિણમે છે એને પરની જરૂર નથી અને હીણીપણે નથી પરિણમતો એને પણ પરની જરૂર નથી. પોતાનું પરિણમન સ્વતંત્ર છે. એમ આ વાતમાં પણ પરિણમાવે છે એનો વિશેષ ખુલાસો હવે કરશે, સમજાય છે? એને બરેબર પરિણમવાતો નથી પણ નિમિત્તપણે કહેવામાં આવે છે. એ ખુલાસો કરશે.

(શ્રોતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

